

A reformpedagógia és az életreform mozgalmak kapcsolata

Németh András

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A jelenleg széles körben elfogadott szakmai vélekedés szerint a reformpedagógia (New School, Új Nevelés-, Új Iskola-Mozgalom, Progressive Education, , Education Nouvelle stb.): mindazon - a pedagógiai gondolkodás és nevelési gyakorlat gyermekközpontú megújítására törekvő - elsősorban Európában és Észak-Amerikában kibontakozó kultúra és társadalomkritikai motívumok által inspirált pedagógiai irányzatok és koncepciók és iskolakísérletek összefoglaló elnevezésére szolgál, amelyek a 19. század utolsó évtizedétől kezdődően a 20. század közepéig jöttek létre.

1. A reformpedagógia-történet "hivatalos" kánonjának főbb elemei

A fenti meghatározáson alapuló hivatalos reformpedagógiai kánon szerint a nemzetközi mozgalommá szerveződő pedagógiai irányzat fejlődése két alapvető szakaszra tagolódik. Az első a 19. század utolsó évtizedétől, az első világháborúig tart és a gyermeki individuum önállóságának, szabadságának megvalósítására irányuló törekvések jegyében fejlődik. Az ekkor bekövetkező jelentős szemléletbeli változásokat eredményező radikális szellemű iskolai újításokat a reformokkal rokonszenvező pedagógusok egyre bővülő köre valósította meg. A Cecil Reddie által Abbotsholme-ban létrehozott első "New School" mintájára - elsősorban Franciaországban, Svájcban, Németországban - alapított bentlakásos magániskolák képezték az alapját a később több irányzatra bomló nemzetközi reformmozgalomnak. Ebben az időszakban a reformpedagógia olyan jelentős személyiségei kezdtek el tevékenységüket, mint a svájci Adolph Ferrière, az olasz Maria Montessori és a belga Ovide Decroly.

Az egyre szélesebb körben tért hódító reformgondolatok további népszerűsítésére, a különböző nemzeti törekvések összehangolására a világháborút követő időben megkezdődött az irányzat világmozgalommá szerveződése. 1921 nyarán Calais-ban került sor Az Új Korszak Nemzetközi Nevelési Konferenciájának (The New Era International Conference on Education) megrendezésére. Ennek keretében került sor a reformpedagógia nemzetközi szervezete, az Új Nevelés Egyesülete (New Education Fellowship) megalapítására is. Az új szervezet tagja lehetett az az érdeklődő, aki előfizetett valamelyik folyóiratára (az angol nyelvű "The New Era", a francia "Pour l'Ere Nouvelle", a német "Das Werdende Zeitalter"). A mozgalommá válás és az ehhez kapcsolódó közösségépítő törekvések is jól érzékeltetik a reformpedagógia felfogásában bekövetkező tartalmi-szemléletbeli gazdagodást, amelynek egyik új elemeként ebben az időben jelent meg a közösségi nevelés gondolata. A közösségi nevelés szellemiségének felvállalásával fejlődtek tovább a szintén ebben az időszakban kibontakozó újabb munkaiskola-koncepciók (Kerschensteiner és Gaudig munkaiskolája, Freinet Modern Iskolája, a szovjet termelőiskola), amelyek a reformpedagógia elképzeléseit nem egy szűk társadalmi elit nevelésében-oktatásában, nem a kísérleti iskolák laboratóriumi világában, hanem a tömegoktatásban, a népiskolák korszerűsítése útján igyekeznek megvalósítani. A nevelés társadalmi szempontjainak előtérbe kerülését tükrözik az európai reformpedagógia új közösségi iskolakoncepciói (Waldorf, Freinet, Jena-plan), valamint az 1932-ben, Nizzában megrendezett hatodik világkonferencia is, amelynek központi témája a "Nevelés és változó társadalom" volt.

Kevéssel a nizzai konferencia után, 1933 elején Hitler hatalomra kerülése, majd az Európa egy részében bekövetkező jobboldali fordulat döntő módon meghatározta a mozgalom további fejlődését. A kibontakozó jobb- és baloldali totális diktatúrák (olasz fasizmus, német

nemzetiszocializmus, a sztálini kommunizmus) a reformpedagógiát - annak liberális beállítottsága folytán - kezdetől fogva korlátozták, majd teljes mértékben visszaszorították. A diktatórikus országokban működő reformpedagógusok többsége felfüggesztette ténykedését, aki tudott, emigrált, sokukat megfosztották a tanítás lehetőségétől. A mozgalom működése, amely az ember nevelés útján történő felszabadítását tűzte ki céljául - a megváltozott új világban, amelynek alapja a parancs és engedelmség volt -, teljesen értelmetlenné vált. A háború előtti világméretű politikai megosztottság, majd az ezt követő világégés érthető módon elterelte a közvélemény figyelmét a nevelés kérdéseiről. A reformpedagógia által megfogalmazott feladatok csak a háború után meginduló európai demokratizálódási folyamattal nyertek új aktualitást.

1.1. A kánont meghatározó szellemtörténeti narratíva főbb elemei

A fentiekben felvázolt reformpedagógia történeti narratíva fejlődési szakaszainak háttérében Herman Nohl 1933-ban született, szellemtörténeti alapokon nyugvó összegző munkája (*Die pädagogische Bewegung in Deutschland*) áll. Ezt a felfogást az ebben az időben megjelenő további átfogó elemzések is továbbviszik majd. Eszerint: a reformpedagógia olyan kulturális mozgalomként értelmezhető, amely a munkásmozgalommal, a nőmozgalommal és a korszak szociálpolitikai mozgalmaival valamint a nemzeti alapokon álló kultúrákritikával összhangban bontakozott ki. Felfogása szerint az így megszülető német pedagógiai mozgalom „az új szociális, erkölcsi és szellemi válsághelyzetre adott nemzeti válaszreakcióként értelmezhető, amely az ipari fejlődés, a nagyvárosok kialakulása, a munka és lakáskörülmények változásainak hatására továbbá a természettudományos fejlődés, és a szaktudományok specializálódása következtében a szellemi életben bekövetkezett.” Nohl felfogása szerint az ebben az időszakban kibontakozó modernizációs folyamatok hatására az egyén mind emberi léte szubjektív értékeit mind közösségi kapcsolatait elveszítette. Ennek helyreállítására bontakozott ki az a pedagógiai mozgalom, amely egy egységes és folyamatában jól leírható rendszert alkot. Létrejöttében meghatározó szerepet játszott az ifjúsági mozgalom és a népfőiskolai mozgalom, továbbá az olyan pedagógiai színezetű reformmozgalmak, mint a művészeti nevelés, a munkaiskola, az erkölcsi-politikai közösségi nevelés és vidéki nevelőotthonok mozgalma. Ez a széleskörű pedagógiai mozgalom az egységes iskola-mozgalom, az élményeken alapuló oktatás megteremtésével és a gyermekből kiinduló pedagógiai szemléletmód elterjedésével jelentős mértékben hatott a korszak iskolaügyének fejlődésére.

Nohl a német reformpedagógiát összekapcsolja a különböző 18. századtól kibontakozó német szellemi áramlatokhoz. Ezáltal a pedagógiai mozgalomnak sajátos történeti missziót tulajdonít, a reformpedagógiát egy szervesen kibontakozó német szellemi mozgalom részének tekinti, amely a romantika kultúrákritikájának korszerű formájaként él tovább, és amely az individuum és a közösség elemi erejének felszabadítására szolgáló humanista küldetéssel rendelkezik. Ez az életfilozófiai alapokon nyugvó diagnózis és nemzetmítosz napjainkig meghatározza mintegy kanonizálja a reformpedagógia szakaszolásával és kontinuitásban fejlődő mozgalom jellegéről alkotott képet, mely szerint a reformpedagógia egy nagyobb történelmi korszakot átívelő, sajátos belső logikán alapuló szakaszokra osztható, egységes és autonóm társadalmi mozgalomnak tekinthető. Nohl és tanítványainak reformpedagógia felfogását néhány szerző már a harmincas években is kritikával szemléli, azonban annak szemléletmódját követik a témával kapcsolatos későbbi jelentős összefoglaló munkák, melyek ezt a nézőpontot a mozgalom nemzetközi dimenzióira is kiterjesztik. Így például Röhrs és más szerzők felfogása szerint ez a mozgalom egészen napjainkig meghatározza az iskolai reformok alakulását, sőt a kilencvenes évek nemzetközi kutatásainak érdeklődése az *egykori szocialista országokra is kiterjed.*

2. A másik narratíva: Oelkers dogmakritikai elemzése

A fentiekben vázlatosan bemutatott, Nohl és tanítványai nevéhez kapcsolódó „hivatalos” reformpedagógia felfogást legmélyebben Jürgen Oelkers 1989-ben írt munkája (Reformpädagogik- eine kritische Dogmengeschichte) kérdőjelezi meg. Ebben a szerző nagy ívű elemzése alapján annak bizonyítására törekszik, hogy a reformpedagógia nem tekinthető originális, önálló elméletet és gyakorlatot kialakító egységes társadalmi mozgalomnak, hanem a felvilágosodás gondolatvilágában gyökeredző újkori pedagógia korábbi elméleti paneljeiből építkezik csupán. A reformpedagógusok szemléletmódját összekötő közös elemek külsődlegesek, közös generációs tapasztalatokra alapozva szuggesztív, nevelési metaforák formájában csupán újjáfogalmazzák a természetes nevelés és a gyermekközpontúság korábban már számos változatban tematizált gondolatait.

2.1. A reformpedagógia mint önlegitimációs retorikán alapuló fikció

Oelkers további megállapítása szerint a mozgalom nem alakított ki originálisan újszerű nevelési gyakorlatot, hanem az a klasszikus pedagógia olyan régóta ismert alapelveire épül, mint megfigyelés, természetesség, öntevékenység. A reformpedagógia iskolakritikája sem új, hiszen az európai pedagógiai közgondolkodásban már a Nietzsche, Lagarde, Langbehn gondolataira alapozódó ideológia megjelenése előtti időkben, a 16. századtól kezdődően folyamatosan jelen volt az iskolakritika. Harmadik megállapítása szerint a reformpedagógia iskolareform törekvései sem voltak igazán sikeresek, nem váltottak ki széles körű visszhangot a kor társadalmi és politikai életében, nem eredményeztek átfogó közoktatási reformokat. Mindezek alapján megállapítja, hogy a 20. század elején kibontakozó reformpedagógia nem hozott semmilyen originális, korábban nem létező, gyökeresen új megoldást, leszámítva képviselőinek meglehetősen erőteljes, gyakran erőszakos retorikáját.

Kritikai elemzéseiben Oelkers megállapítja, hogy a reformpedagógia igazi jelentősége nem ragadható meg ebben a hagyományos önlegitimációs megközelítésben, így az egységes mozgalomként történő értékelés túlhaladott történeti fikció. Véleménye szerint a reformpedagógia valódi lényege ezen a megközelítésen túllépve ragadható meg. Ez annak paradox eredetiségében rejlik, abban hogy ezek a törekvések a pedagógiai reflexió és gyakorlat olyan az újkori pedagógiai tradícióval szoros összhangban álló új formáját alakították ki, amelyek végül elvezettek az újkori elméleti pedagógiai hagyományokkal való szakításhoz. Ugyanis a reformpedagógia szemléletmódjának egyik alapvető jellemzője, az európai pedagógiai hagyományok kétségtelen kontinuitása, továbbélése mellett, az, hogy abban a 20. század elején megjelenik egy sajátos diszkontinuitás, amely az ebben a korban jelentkező gyökeres társadalmi - gazdasági - kulturális és mentalitásbeli változásokkal kapcsolható össze. Ezzel összefüggésben a reformpedagógia legfőbb maradandó értékű teljesítménye retorikai jellegű, a gyermek stilizálása, egy sajátos gyermekkép megfogalmazása. Sajátos paradoxon, hogy éppen ennek hatására alakul ki az alapvető törésvonal, amely a reformpedagógiát a korábbi pedagógiai hagyományoktól elválasztja. Ezzel eljutottunk témánk alapkérdéséhez, ugyanis ezen elemzések arra utalnak, hogy a reformpedagógia legnagyobb teljesítménye éppen abban rejlik, hogy kísérletet tesz egy új gyermekszemlélet kialakítására. A különböző reformpedagógiai törekvések egyetlen közös, egyben originális eleme az erőteljes gyermek- és a közösség mítosz, amely a szenvedő gyermek versus lélekgyilkos, a gyermeket megnyomorító iskola, továbbá az organikus közösség víziója versus életellenes, anonim-mechanikus nagyvárosi lét ellentétpárjában jelenik meg. Eszerint a felfogás szerint gyermeki lét alapvető sajátossága az öntevékeny aktivitás, a gyermeki fejlődés természetes, öntörvényű teleológián nyugszik, amelynek

optimális feltételeit a negatív nevelés biztosítja azáltal, hogy távol tartja ezt a természetes folyamatot akadályozó külső körülményeket.

Oelkers megállapításainak újszerűsége elsősorban megközelítésmódjának és ehhez kapcsolódó kutatásmethodikai eszköztárnak köszönhető: a reformpedagógiát a pedagógiai reflexió olyan sajátos formájaként értelmezi, amelyben közvetett módon tükröződnek művelőinek gyakorlati megnyilvánulásai. Nem foglalkozik tehát az irányzat iskolapedagógiai vonatkozásaival, a reformpedagógusok azon gyakorlati törekvéseivel, amelyek arra irányulnak, hogy az iskolai gyakorlat humanizálása érdekében újszerű didaktikai-metodikai, intézményi és szervezeti formákat alakítanak ki, hiszen ezzel kapcsolatban számos figyelemreméltó kutatás folyt, illetve folyik napjainkban is. Ehelyett – a művészettörténeszeknek a különböző stílusirányok és motívumok vizsgálata során alkalmazott motívumtörténeti vizsgálódásainak metodikáját felhasználva, illetve továbbfejlesztve – metaszintű összefüggések megfogalmazására törekedett. Elemzéseivel arra kereste a választ, hogy a reformpedagógia retorikája, annak „dogmái” azaz motívumai mennyiben kapcsolódnak az újkor pedagógiai hagyományaihoz, hordoznak-e attól lényegesen eltérő elemeket. Miként erre utaltunk már, elemzéseiből kiderül, hogy a reformpedagógia dogmái motívumtörténeti oldalról szemlélve, egyrészt az újkori pedagógiai hagyomány szemléletmódjának továbbörökítését szolgálják, így sajátos diakronitást mutatnak. Másrészt szinkronban, összhangban állnak a „fin de siècle” különböző antimodernista törekvéseivel. A különböző társadalmi és életreform-mozgalmakba beágyazódva, azok ideológiájához mintegy saját „hozományként” hozzákapcsolják saját „paradox eredetiségük” központi értékét, a gyermeki géniuszra és a társadalom organikus szolidaritására vonatkozó mítoszt.

Oelkers gondolatai a kilencvenes évektől kezdődően jelentős mértékben befolyásolják a reformpedagógia történetével foglalkozó kutatások szemléletmódját. Egyrészt ráirányították a kutatók figyelmet a reformpedagógia differenciáltabb társadalomtörténeti elemzésének lehetőségeire, és szükségességére. Másrészt annak gyökereit kimutatva, megteremtették a reformpedagógia gyermekfelfogásának, illetve gyermekképeinek új alapokon történő értelmezésének lehetőségét is. Oelkers elemzései irányították rá a figyelmet a reformpedagógia különböző teoretikusainak és irányzatainak a modern európai társadalom peremén ebben az időben feltűnő különböző életreform-szubkultúrák szoros kapcsolatára is.

3. A reformpedagógia és az életreform-mozgalmak kapcsolata

A reformpedagógia és az életreform-mozgalmak kapcsolatával foglalkozó elmélyültebb kutatások eredményeit összegző első publikációk csupán néhány évvel ezelőtt, a kilencvenes évek közepén jelentek meg. Ezt a szemléletet tükrözi például az 1999 tavaszán a Potsdami Egyetemen rendezett “Ellen Keys reformpädagogische Vision” című nemzetközi szimpózium, de ez a szemléletmód megjelenik az 1998-ban Budapesten rendezett Ellen Key hatását elemző, az MTA Pedagógiai Bizottság szervezésében megrendezett neveléstörténeti konferencián is. Az kilencvenes években kibontakozó kutatások tágabb nemzetközi társadalomtörténeti (receptios és hatástörténeti) - kontextusba ágyazottan, interdiszciplináris megközelítésben vizsgálják a különböző reformpedagógiai irányzatok és életreform-mozgalmak kölcsönhatását. Erre a kapcsolatra utal a 2000-ben Darmstadtban rendezett Die Lebensreform – Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst um 1900 című életreform kiállítás, amelynek monumentális, két kötetes katalógusának több tanulmánya a mozgalom és a reformpedagógia sokszínű kapcsolatának számos elemét és eddig feltáratlan összefüggését elemzi részletesen.

3.1. Az életreform-mozgalmak létrejöttének társadalomtörténeti háttere

Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia kapcsolatával foglalkozó kutatások abból a hipotézisből indulnak ki, hogy a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdődően (az egyes európai országokban némi fáziskülönbséggel) létrejött egy olyan civilizációs alapzat, olyan vezető ideológiák és gondolkodási módok rendszere, amelyek az emancipáció különböző felfogásaival kísérletezve az egyének, az individuumok, az emancipált szuverén emberek világát próbálták megvalósítani. Ezek a társadalmi reformtörekvésként elgondolt egyéni önmegvalósítási modellek vezetnek el mindazokhoz a pedagógiai reformtörekvésekhez, amelyeket a pedagógiai szakirodalom reformpedagógia elnevezés alatt összegez.

A tradicionálisan egységes mozgalomként értelmezett, ám a valóságban rendkívül heterogén elképzeléseket tartalmazó reformpedagógiai törekvések tehát szoros kapcsolatban állnak a fentiekben jelzett emancipációs törekvések ideológiai háttérét jelentő különböző kultúrakritikai megnyilvánulásokkal, amelynek legfontosabb szellemi bázisát egyrészt az angol esztétizmus és személyiség-idealizmus jellegzetes képviselői (Carlyle, Morris, Ruskin), másrészt Nietzsche jelentették. Ennek hatására a század utolsó évtizedeiben egyre szélesebb körben jelenik meg egy sajátosan új mentalitás, amelynek közös elemei a különböző életreform-mozgalmakban, az azokkal szoros kölcsönhatásban álló, a szecesszió talaján kibontakozó művészeti törekvésekben és a különböző pedagógiai reformmozgalmakban egyaránt fellelhetők.

Mindezek háttérében természetesen a már Nohl által is elemzett, az európai kontinensen és Észak-Amerikában bekövetkező robbanásszerű gazdasági-társadalmi átalakulások állnak (modern jóléti államok megszületése - közegészségügy, elemi oktatás, munkakörülmények szabályozása, biztosítási és adórendszer, közszolgáltatások stb. - a nagyarányú urbanizáció - a nagyvárosi életforma, a gazdasági és társadalmi munkamegosztás differenciálódása, az új szakmák megjelenése, az alkalmazotti feladatok tömegesedése – amelyek gyökeresen átrendezik a korabeli társadalmak szerkezetét, az egyes emberek és csoportok életmódját, magánéletét,

A századforduló előtt ezen a területen is jelentős – a korszakváltás új életformaelemeit előrevetítő – változások következtek be, amelynek háttérében a modern kor olyan, ekkor megerősödő új vonásai figyelhetők meg; mint például a termelés növekedése, a robbanásszerű technikai fejlődés nyomán egyre erőteljesebben jelentkező piacgazdaság által felerősített fogyasztói magatartás és az egyéni cselekvés lehetőségeinek hangsúlyozása: A reklám felélesztette az egyén fogyasztói vágyát, a korabeli új tömegközlekedési eszközök; a vasút, kerékpár és az autó könnyebbé tették mozgását, ezáltal megkönnyítették az ember számára a különböző árucikkek megszerzését, a telefon és a postai képeslapok személyesebbé tették a kommunikációját, a divat szerepének növekedése megváltoztatta, és egyre jobban hangsúlyozta az egyén külső megjelenésének fontosságát, a fénykép pedig lehetővé tette számára önmagáról készített képének sokszorosítását.

Az időbeli korlátok, a tér illetve távolság valamint a nehéz testi munka kényszerei alól egyre jobban felszabaduló ember mind inkább azt érezte, hogy különösebb megkötöttség nélkül képes a saját törekvései által meghatározott útra lépni. A kor új esztétikai és filozófiai elvárások középpontjába egyre inkább az autonóm ember, az önmagát alakítani, és saját boldogulását is befolyásolni képes individuum került. Az autonóm ember, aki önmagáról is gondoskodik; ápolja testét, ismeri annak idegrendszeri, fiziológiai működését. Lelki életének titkai, viselkedésének rejtett mozgatórugói is egyre inkább kifürkészhetővé válnak számára. Természetessé válik nemisége, amely az utódnemzés kötelességből egyre inkább a házasságot, a heteroszexuális kapcsolat természetes megélésének elfogadott formáját jelenti.

Az ebben az időszakban bekövetkező gyors tudományos és technikai fejlődés, ugyanis nem csupán *a haladás és a töretlen fejlődés biztos tudatát* erősítette meg a kor kisemberében

és gondolkodóiban, hanem ezzel párhuzamosan megteremtette a századvég művészeti és szellemi-filozófiai áramlataiban is megfogalmazódó – és a különböző politikai-társadalmi mozgalmak révén széles körben kibontakozó – *kritikáját* is. A pozitivista tudományfilozófiákban megjelenő ésszerűséggel, a korlátlan haladás optimizmusával szemben egyre erőteljesebben fogalmazódott meg az a felismerés, hogy ezek csupán felszíni jelenségek, a társadalom mély rétegeiben ellenőrizhetetlen, *irracionális erők* munkálnak. Ennek az életérzésnek a legfontosabb tartalmi jegyeit megfogalmazó *életfilozófia* gyökerei a *romantikában*, *Schopenhauer* filozófiájában fedezhetők fel, mely gondolatok a század utolsó évtizedeiben kibontakozó *kultúrakritikában* – elsősorban *Nietzsche* életműve kapcsán – továbbá a korszak új művészeti törekvéseiben nyernek majd aktualitást.

Az egyre erőteljesebben megfogalmazódó kritika szerint a robbanásszerű iparosodás eredményeként megjelenő új életforma gyökerelenné tette a nagyvárosi embert, egyre jobban eltávolította a természettől, szétrombolta hagyományos kapcsolatait, kötődéseit. A technika fejlődése, a termelés fokozódása, az életszínvonal állandó emelkedése sem tudta ellensúlyozni az *atomizálódás*, a lelki elszegényedés érzését. Az ipari munka differenciálódása, mechanikussá válása, a racionális értelem túlhangsúlyozása, az egyoldalúan célirányos gondolkodás és cselekvés *komolyan veszélyeztette az egyén biológiai, lelki-szellemi létének egységét*. Akadályozta individuális erőinek fejlődését, a személyes életforma megteremtésére irányuló törekvéseit. Sajátos paradoxon, hogy a gyors iparosodás nyomán jelentkező magas fokú szervezettség, a tömegtermelés gépiessége egyre jobban veszélyeztetni látszott az emberi élet természetességét, az egyén éppen hogy megtalált eredetiségét, és alkotóképességét.

Azok a korjelenségek, amelyek a széleskörű társadalom-, illetve kultúrakritika kialakulásához elvezettek - mint például a művelt polgári középrétegeknek az európai nemzetállami eszméből fakadó, egyre nagyobb pátosszal megfogalmazott hivatalos sovinizta nemzetideáljával szembeni fokozódó ellenérzése, a pénztőke egyre hivalkodóbb hatalma, a városok nagyarányú iparosodásából fakadó válságtünetek - hozzájárultak számos, a modern életmóddal szembeni alternatívákat kereső antimodernista reformkezdeményezés létrejöttéhez. Ezek a törekvések a századvég és századelő művészeti mozgalmainak eszmei támogatása mellett, illetve azokkal gyakran szorosan összekapcsolódva vezettek el a század első jelentős "ellenkultúra" mozgalmaihoz. A kibontakozó mozgalmak a korszak magas szinten prosperáló, jóllehet konjunkturális ciklikussággal fejlődő ipari társadalmának gazdasági sikertörekvéseivel szembenállók, a nagyvárosi életmód negatív hatásai elől menekülni vágyók számára kínáltak az élet mindennapjaiban megélhető, és a mentálisban is megjelenő alternatívákat.

3.2. A „harmadik út” Evangéliuma

Az ebben az időben megjelenő új életforma keresésére irányuló romantikus ihletésű utópiák közös alapmotívuma az emberiség aranykorához, a természethez, a természetes életkörülményekhez való visszatérés vágya, továbbá az ember belső világának feltárására, és az abban zajló történések kifejezésére irányuló törekvés. Ez manifesztálódott az élethez és a világhoz való irracionális viszonyulásban, az emberi, továbbá a férfi-nő kapcsolatok természetességének, az élmények eredetiségének illetve közvetlenségének keresésében, a bensőségesség, önálló egyéniséggé válás iránti vágyban, illetve az életmegnyilvánulások természetes módon történő kifejezésének igényében. Ez a törekvés jelenik meg a konvencionális szokásokkal szakítani kívánó különböző lakás-, életmód- és testkultúra mozgalmakban, a korabeli természet- és környezetvédelmi irányzatokban, továbbá a természetgyógyászat és a vegetáriánus, valamint a földművelési- illetve öltözködési reform törekvéseiben. Ez fejeződik ki a kertvárosi lakónegyedek és kertművelő telepek alapításában, alkoholelles és egyéb reformkörök továbbá a különböző teozófiai, spiritualista és okkultista

csoportok létrehozásában, amely közösségek mindegyike valamilyen módon alternatívát jelent a nagyvárosi életformával, a nyárspolgári létmóddal, a sörözők, a névtelen kocsmák, a bárók, kabarék és pornográfia világával szemben. Ebből adódóan a különböző életreformmozgalmak eszmei háttere is rendkívül sokszínű. A holisztikus ökológiai szemléletmód panteizmusa mellett fellelhetők abban a "vér-és föld" ködös mítoszai éppen úgy, mint a dionüszoszi életöröm illetve a mélységes aszkézis szélsőségei, valamint a felvilágosodás gondolatisága mellett az irracionális szellemisége is.

Miként a reformpedagógia tágabb életreform kontextusait elemző munka rámutat arra, ezek a változások jelentős mértékben hozzájárulnak az ebben az időben megjelenő sokszínű kvázi-vallásos, illetve szekularizált társadalmi reformmozgalom különböző irányzatainak kibontakozásához, amelyek motívumvilágában különböző mitológiai, spirituális, politikai és pseudo-tudományos eszmék, ember- és világértelmezések kavargtak. Az életkörülmények mind funkcionálisabbá és atomizáltabbá válása az egyes emberekben egyre inkább a teljesség elvesztésének érzését keltette. Ezt a hiányérzetet a vallás, a politika és a 19. század végén vontatottan intézményesülő iskola sem tudta már hatékonyan ellensúlyozni. Az idegenség, ideiglenesség érzésének fokozódásával megerősödött a vágyakozás egy más jobb világ, a valódi közösség, az organikus egységbe szerveződő teljesség, harmónia iránt. Az így kibontakozó irányzatok a társadalom széles rétegeit provokáló módon fordultak annak okozói, a tudomány, a technika, a racionális gondolkodás ridegsége ellen. Úgy vélték, hogy ez a gondolkodásmód és tevékenység az embert áldozza fel a számára idegen érdekek oltárán. A pozitívizmus racionális intellektusú embertípusát a mozgalmak képviselői mind inkább ellenségüknek tekintették. Az új emberideál, a nietzschei akarat, az érzélem, a heroikus szabad cselekvés új embere, a zseniális életformáló, a művész. A kibontakozó reformmozgalmak a többségi társadalom peremén bontakoztak ki, és nem fenyegették annak alapintézményeit. Értékeiket a többségi társadalom többé-kevésbé tolerálta, és az idők folyamán azok számos elemét befogadja. Ennek ellenére ezek a mozgalmak még hosszú ideig megőrizték korábbi forradalmi gesztusaikat, az új ember, illetve új társadalom megteremtésére irányuló céljaikat.

Ezek a századforduló táján kibontakozó különböző életreform-mozgalmak az emberi világ meggyógyulásának módjait kerestek, be szeretnék volna gyógyítani a modern civilizáció által az emberi lélekben és a Földön ütött sebeket. Úgy vélték, hogy erre igazán akkor van esély, ha a modern technikai civilizáció maga is átesik egy gyógyulási, illetve tisztulási folyamaton. Erre keresett gyógymódot Edward Carpenter 1889-ben kiadott könyve a *Civilisation its Cause and Cure* (Civilizáció: okai és gyógyulása), mely munka a kor életreform-mozgalmainak közös hitvallását fogalmazza meg.

A különböző életreform törekvések a kapitalizmuson, illetve a szocializmuson túlmutató társadalom megteremtésére törekedtek, amely egy harmadik út lehetőségét hordozza magában. Reményeik szerint ez vezet el ahhoz a társadalomhoz, amelyben mindenki a másik ember testvérévé, barátjává válik. A kvázi-vallásos elemeket hordozó „harmadik út” Evangéliumának emberképe több egymással szoros kapcsolatban álló eszmére vezethető vissza. Ezek közé tartozik az ember és természet, illetve kozmosz harmóniájának élményét kereső „új” spiritualitás. Ide sorolható például a teozófia (ami a századforduló jelentős divatirányzata volt), majd az antropozófia (a teozófia tanainak átalakítása és továbbfejlesztése a korábban teozófus Rudolf Steiner által), a Stefan George körül kialakuló művészetvallás, a távol-keleti (India, Kína, Japán) szinkretizmus különböző formáinak adaptációja, az életreform körökben heves vitákat kiváltó „reform-kereszténység” és marginális pozícióban lévő, germán-újpogány mozgalmak különböző formái is.

Az emberi alkotóképességet és kreativitást előtérbe állító, a racionalizmus ridegsége és céltudatosága ellen irányuló, továbbá azok a korabeli tudományos pszichológiai irányzatok

(experimentális pszichológia, mélylélektan) ellen fellépő törekvések. Ide sorolhatók a „belső világ, a szív kiművelésének fontosságát hangsúlyozó, azok finom rezdüléseit kifejezni igyekvő romantikában gyökeredző további irányzatok, amelyek az emberi személyiség és individualitás társadalmi eltömegesedése ellen kívántak fellépni.

Ezek a mozgalmak új módon közelítenek a természethez is. Az számukra a „menekülés útja, ősi forrás, ahova a szív vágyakozik. Ez a természetfelfogás ellentétes a modern tudomány által kutatott személytelen, idegen, barátságtalan világgal, és azzal a technika által átalakított környezettel, amelyben éltek. A természet számukra a gyógyító romlatlanság, az ősi, az örök-egészség szimbóluma is egyben. Ebből adódóan a természethez számos, gyakran az egészséggel is kapcsolatban álló fogalom is társult (természetes gyógymódok, természetes étrend, természetvédelem, természetes életvitel, természetes ruházat). Vissza a természetbe ! – hangzott az életreformerek körének széles körben hangoztatott jelszava. Ez egyrészt jelentette az ember és természet kapcsolatának új formáját, másrészt azt az igényt, hogy jobban figyeljenek az ember természetes tulajdonságaira is.

A felfogás szerint a természet részét képezi az emberi test. Ez, nem pedig az intellektus tükrözi vissza az élet teljességét. Jelentette továbbá a vegetatív testi megnyilvánulások évszázadokon át tartó elfojtása után bekövetkező rehabilitációját is. Újra felfedezik, hogy minden emberi megnyilvánulás mögött fellelhető valamilyen fizikai-materiális, illetve pszichológiai motívum. Ennek nyomán előtérbe kerül a testtel való foglalkozás minden formája; annak ápolása, egészsége, higiénája és felszabadítása és edzése, és nem utolsósorban esztétikai tökéletesítése

Az életreform legalapvetőbb vonása az életre leselkedő egyre nagyobb veszélyekről szóló apokaliptikus látomások megfogalmazása, továbbá a természeti környezet megmentésére irányuló igyekezet. Ez jelenik meg a Nietzsche által megfogalmazott, az élet elsődlegességére vonatkozó mondásban „vivo ergo cogito (élek, tehát gondolkodom), továbbá abban az igyekezetében, hogy ráirányítsa a figyelmet élet mélyén rejlő erőkre. A felvilágosodás racionalizmusa és az emberi elidegenedés ellen fellépő életreform mozgalmak az élet fogalmának értelmezésében találnak közös nevezőre. Az életreform a sejtésben, a vízióban az élővilággal való rezonanciában, magával az élet (jobb) életével találja meg önmagát. Ennek filozófiai szintű megközelítését talán legjobban Bergson „élan vital” fogalma fejezi ki.

A századelő másik az életreform mozgalmakat jelentős mértékben befolyásoló gondolkodója, Henri Bergson (1859-1941) szintén túllépett a pozitívizmus és a mechanikus materializmus emberszemléletén. Számára, miként Nietzsche számára is, a realitás végső alapját szintén az élet jelentette. Az anyag, a materializmus világa az élet szétesése és megszakadása, amelyben a szabadság visszasüllyed a szükségszerűségbe, a mozgás a mozdulatlanságba, az élet a halálba. Ebben a szétesés felé tartó világban létezik ellentétes irányú fejlődés, az „életlendület” (élan vital), amely a teremtő fejlődés forrása. Az élet Bergson felfogásában a teremtő fejlődés kibontakozása az anyagban, vagyis a két ellentétes lételev egysége. Ahol élet van, ott értelem is van, de az intuíció csupán az emberre jellemző, mely által az élet önmagára reflektál.

Az „élet” lényeges vonásait az időélményben tapasztalhatjuk meg. Az idő oszthatatlan folyamat, kialakulás – lényegében különbözik a homogén térbeliségtől – nem ragadható meg az értelem, hanem csak a tiszta tartam, az intuíció segítségével. Az intuíció nem a gyakorlatot szolgáló módszer, hanem a szemlélődő, a valóság mélyebb rétegét megismerni vágyó ember adottsága. Bergson szemben áll a századfordulón kibontakozó empirikus pszichológiával, amely mennyiségeket igyekezett a lelki élet különböző jelenségeihez hozzárendelni. A lelki élet igazi megismerésére az empirikus (tudományos) módszer nem alkalmas, mivel minden lelkiállapot minőségében és nem mennyiségében különbözik egymástól. Az érzetek nem mérhetők, mert a mérés egyszerű nagyságok összehasonlítását feltételezi. A lelki jelenségek

vizsgálatára csak a tiszta intuíció hivatott. Az intuíció az ember ösztönös Én-jét világítja meg. A másik emberi szféra a valósághoz alkalmazkodó, evolúciós úton értelmezhető, haszonelvűen szerveződő értelem. Az anyag és az élet a lét ellentétes pólusai. Az ember cselekedete annál szabadabb, minél inkább személyiségéből, tudatának mélyéről fakad. Az Én legmélyebb rétegei és a cselekedetek között meghatározhatatlan hasonlóság található, miként a művész és alkotása között. Felfogása szerint az „életlendülettel” magyarázható az emberi erkölcs kialakulása és annak különböző megjelenési formái is.

3.3. A pedagógiai reformtörekvések és az életreform-utópiák szimbiózisa

A fentiekben áttekintett életreform-mozgalmak szerepének feltárására nyolcvanas-kilencvenes években több *társadalomtörténeti-szociológiai* orientációjú átfogó elemzéseken alapuló kutatási projekt került kidolgozásra. Témánk szempontjából figyelemreméltó továbbá Alekszander Etkindnek orosz pszichoanalízis történetét bemutató munkája, amely a mozgalom nemzetközi hatásainak elemzése mellett kitér a pszichoanalízis és az szovjet-orosz reformpedagógia, illetve pedológiai mozgalom fejlődésének néhány – a korszak nemzetközi életreform mozgalmaival is szoros kapcsolatban álló - sajátos vonásának bemutatására is.

A különböző korabeli életreform-mozgalmak világában fontos szerepet játszó vidéki kommunák, a forradalmi gondolatokat hangoztató diákszövetségek, valamint az expresszionista gyökerű emberiségpátosz retorikája egyaránt hatottak az Új Iskola-mozgalom szemléletére, de a különböző pedagógiai koncepciók kapcsolatba hozhatók a természetes életmód kialakítására törekvő vitalista, misztikus, erotikus elemeket hordozó testkultúra mozgalmakkal, és a társadalmi kötöttségeket, a hagyományos generációs kapcsolatokat és az intézményesülés minden formáját a gyermeki génusz jogán felszámolni igyekvő anarchista nevelési törekvésekkel is. A különböző életreform-utópiák szemléletmódjának gyakran reflektálatlan recepciója tehát jelentős mértékben hozzájárul a korszak pedagógiai reformmozgalmainak gyermekmítoszaihoz, és az ezekben megfogalmazódó, új alapokon nyugvó, néha meglehetősen extrém nevelési ideológiáihoz.

4. A magyar életreform és az új pedagógiai törekvések kapcsolata

Az életreform és az új pedagógiai törekvések hazai kapcsolatát leginkább a századforduló után kibontakozó hazai életreform törekvések egyik kristályosodási pontja a magyar „Monte Verita,” a gödöllői művésztelep példáján érzékelhetjük. A Budapest közeli kisvárosba, Gödöllőre „kivonuló” művészek által alapított életreform kommuna 1901-ben jött létre az angol preraffaelisták nyomán Európa-szerte kialakuló művésztelepek, illetve életreform közösségek mintájára. Művészetükben a többi hasonló jellegű közösség célkitűzéseire hasonlóan munka, az élet és a művészet valamikori egységét kívánták újratemetni.

A csoport vezéregyéniségei Nagy Sándor (1869-1950), Körösfői-Kriesch Aladár (1863-1920), Toroczkai Wigand Endre (1870-1945), akikhez számos további művész is csatlakozott. A csoport a természetes, egészséges élet reforméletmódját a társadalmi egyenlőség eszméivel párosította. A művésztelep alkotóit nem stílusuk, hanem művészet és életfelfogásuk kapcsolta össze. Ennek jellemzői a transzcendencia keresése, a szubjektivitás előtérbe helyezése, a misztikus életérzés, és a társadalmi feladatvállalás igénye. Az életreform közösségre Schmitt Jenő Henrik eszméi mellett jelentős mértékben hatottak John Ruskin, és a demokratikus művészet koncepcióját megfogalmazó William Morris, továbbá Lev Tolsztoj, Julius Hart (akinek berlini kommunájában egy ideig Schmitt Jenő is élt), a teozófia és a buddhizmus tanai. Tolsztoj hatását jól jelzi, hogy Körösfői-Kriesch a gödöllői telep megalapítása előtt 1885-1889 között a nyarakat a Boér család diósi házában töltötte, ahol

ebben az időben egy tolsztojánus közösség tevékenykedett. Nagy Sándor Tolsztoj iránti tiszteletét jól jelzi, hogy 1902-ben Jasznaja Poljanában meglátogatta az agg író.

A gödöllőiek Ruskin középkori ideálvárosát az erdélyi faluközösség rusztikusabb színeivel váltották fel. Ezért a gödöllői művésztelep szecessziós stílusa – a kortárs észak- és kelet-európai művésztelepekhez hasonlóan – összefonódik a nemzeti tartalmú művészettel. Ezért a művészetek szintézisén, a kézművesség eszményítése, a műfajok egyenrangúságának gondolatán belül fontosnak tartották a népművészet és a „grand art” határainak eltörlését. A felfogásuk szerint a népművészet a művészet ősforrása, amely „éltető talaját, elevenítő kútforrását képezi minden leendő magyar művészetnek” Így vált számukra Kalotaszeg, néprajzi gyűjtésük fő területe „ruskini szigetté,” ahol az élet és a művészet még nem vált szét, a népművészet az őt körülvevő élettel azonos. A gödöllőiek nem csupán a különböző művészeti formák, hanem a művészet és élet egyenjogúsítására, az „élet művészetének” megteremtésére törekedtek. Ennek szimbólumvilágát műveikben leginkább a művész-prófétatanító hármasság jelenti meg.

Ebből adódóan a gödöllőiek „magyaros szecessziója,” úttörő iparművészeti tevékenysége, amely magában foglalja a „magyarság és európaiság” ellentétének feloldására irányuló igyekezetet, nem csupán a kortárs irodalommal, hanem a különböző korabeli pedagógiai reformtörekvésekkel is szoros kapcsolatban állt. A művésztelep fénykora 1907-től az első világháború kitöréséig terjedt. Ezt követően a változtatni akarás, a morális indíttatású társadalombírálat mind inkább elhalványult, kultúrforradalommá, szemlélődő életreformmá szelídült.

A gödöllői művésztelep és több más korabeli művészeti és társadalmi csoport által reprezentált hazai életreform törekvések és a korabeli pedagógiai reformtörekvések egyrészt az egyre jelentősebb szakmai erőt képviselő népiskolai tanítóság szakmai és emancipációs mozgalmi, másrészt Bárczy István várospolitikai reformjai kapcsán kerülnek szerves kapcsolatba egymással. Bárczy István a város liberális főpolgármestere 1906 és 1918 között állt a főváros élén. Ez a bő évtized, a Bárczy korszak, Budapest világvárossá válásának fényes története. Az „építő polgármester” alkotásai, iskolák, középületek, bérházak többsége ma is áll. Ebben a korszakban került sor a városi közigazgatás, a városi tömegközlekedés, közvilágítás, kommunális rendszer kialakítására, valamint a szociálpolitikai és kultúrpolitikai program keretében széleskörű kislakás- és iskolaépítés kezdődött. Jelentős lépések történtek a felnőttoktatás kiszélesítése érdekében, Szabó Ervin irányításával az 1910-es években létrejön a főváros modern könyvtárhálózata is.

A Bárczy-program lényeges részét képezte az 1909-ben kezdődő széleskörű iskolaépítési akció, amelynek keretében három év alatt 36 új iskola épül és számos iskolaépület felújítására is sor került. Így ebben az időszakban 55 iskola és 967 új osztályterem épült Budapesten. Az iskolákhoz szolgálati lakások is tartoztak, emellett nagy gondot fordítottak az épületek fűtésére, kommunális berendezéseire, az osztálytermek berendezésére és az iskolaudvarok és az épületek tetőteraszainak kialakítására is. 1913-ban megjelent a fővárosi iskolák helyi tanterve, tanszerkészítő műhelyek felállítására került sor. A különböző pedagógiai törekvések és a hazai életreform képviselőinek nagyszabású reform keretében kibontakozó, a háború végéig tartó együttműködésének a szellemi-aktivitási központja a városfejlesztési reformhoz szervesen kapcsolódó, 1912-ben Wessely Ödön irányításával, a fővárosi tanítók továbbképzésére létrehozott Pedagógiai Szeminárium és a főpolgármester támogatásával alapított a Népművelés című folyóirat lesz.

A színvonalas 1918-ig megjelenő kiadvány (1912-től Új Élet címmel) nem csupán a fővárosi pedagógusok fóruma, hanem a széleskörű urbanizációs reform kultúrpolitikai és közoktatási sajtóorgánuma, amelynek szerkesztői feladatait Wessely Ödön – a Fővárosi Pedagógiai szeminárium későbbi igazgatója, továbbá Wildner Ödön – a szociálpolitikai, később közoktatási ügyosztály vezetője – látta el. Wildner, Szabó Ervin és Jászi Oszkár baráti

köréhez tartozott, a Huszadik Század egyik vezető munkatársa volt. Széleskörű közigazgatási, szociológiai, filozófiai tárgyú műveket alkotott, Nietzsche műveinek egyik fordítója, a különböző európai életreform törekvések jó ismerője.

A folyóiratban nem csupán a magyar gyermektanulmányi mozgalom és az experimentális pedagógia kiemelkedő képviselőinek biztosított publikációs lehetőséget. A Huszadik Század és a Nyugat című folyóirat mellett ez a sajtóorgánium teremtett lehetőséget a magyar életreform mozgalom legkülönbözőbb irányzatainak a szindikalista és tolsztojiánus mozgalmaktól (Szabó Ervin, Migray József), a magyar művészeti szecesszió legkülönbözőbb irányzataiig bezárólag. A lap hasábjain kifejthették véleményüket az új városi kultúráról, a városfejlesztés új irányzatairól, a művészet és a nevelés kapcsolatáról, a népművelés és iskola új feladatairól, az új emberről, az új társadalomról az új erkölcsről és új nevelésről, a férfi és nő megváltozott kapcsolatáról és ezzel összefüggésben a nemi nevelés feladatairól, a gyermekművészetről, a népművészethez, mint a természetes életformához való visszatérés fontosságáról, a magyar kultúra és társadalom megújításának „harmadik útjáról.” A Népművelés arculatának megformálásában a kezdeti időktől kezdődően mértékadó szerepet játszanak a gödöllői művésztelep vezetői, Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár. A Népművelés folyóirat hasábjain és a Pedagógiai Szeminárium különböző népművelő tanfolyamain és tudományos előadásainak előadói és hallgatósága, valamint a Gyermektanulmányi Társaság tagjai között az 1910-es években már ott találjuk a magyar szecesszió legkülönbözőbb irányzatainak képviselőit; a gödöllői művészkommuna (Nagy Sándor és Körösfői-Krisch Aladár, Lippich Elek), a hazai mozdulatművészet és az új zenei-művészeti nevelés (Dienes Valéria, Lyka Károly, Kodály Zoltán, Bartók Béla), valamint a Vasárnapi Kör (Lukács György, Balázs Béla) vezető személyiségeit is.

Valószínűleg konferenciaanyag. Eredeti: <http://preview.tinyurl.com/nd2mtm>